

A magyarországi népi demokratikus forradalom külső feltételeinek kérdéséhez

Ismeretes, hogy a második világháború után az antifasiszta nagy koalíció felbomlásában s az ún. hidegháború kirobbanásában Kelet-Európa döntő szerepet játszott. Tanulmányomban azt szeretném röviden bemutatni, hogy a világháború befejező szakaszában és a háború utáni első években – 1943-tól 1947-ig – Kelet-Európának milyen súlya és fontossága volt a szövetséges nagyhatalmak, mindenekelőtt az Egyesült államok külpolitikájában. Tudatában vagyok annak, hogy e témakör rendkívül bonyolult, mi több: kényes, s a könyvtárnyi szakirodalom ellenére sok tekintetben feltáratlan. Úgy vélem azonban, hogy a tágabb politikai keretek felvázolása, s a nagyhatalmak kelet-európai törekvéseinek tisztázása nélkül nem érthetjük meg igazán, hogy mi történt Magyarországon 1944 és 1948 között.

A vizsgált periódusban a szovjet–amerikai, sőt bizonyos mértékig az angol–amerikai ellentétek, a nemegyszer hangos diplomáciai csatározások és az éles viták ellenére Kelet-Európa másodlagos jelentőségű volt az Egyesült Államok számára. Az USA létérdekei szempontjából kulcsterületnek Latin-Amerika, Távols-Kelet (Japán és Kína), a Csendes-óceán, valamint Nyugat-Európa térsége számított. (Ha az amerikai külpolitika szempontjából fontossági sorrendet állítanánk fel, akkor Kelet-Európát Dél-Amerika, a Távols-Kelet és Nyugat-Európa után csak a negyedik helyre állíthatnánk.) Ennek számos oka volt. Kelet-Európa földrajzilag rendkívül messze esett az Egyesült Államoktól; a gazdasági-politikai és kulturális kapcsolatok a háború előtt, annak ellenére, hogy a 20-as, 30-as években a korábbiakhoz képest megélnkültek, továbbra is lazák maradtak. A viszonylag elmaradott, iparilag zömmel fejletlen, s alapvető nyersanyagokkal alig rendelkező kelet-európai országokban számottevő amerikai tőkeberuházásokra nem került sor. Jellemző, hogy 1937-ben az amerikai tőke-kivitel 5,5%-a irányult csak Kelet-Európába, az export alig haladta meg az amerikai export volumenének a 2%-át, és az import sem volt több az összbehozatal 5,5%-ánál. Stratégiai szempontból e térség szintén nem jött számításba, s nem véletlen, hogy az amerikai kormányzat – Görögországot kivéve – soha nem nevezte az USA biztonsága szempontjából fontos területnek. A nagyszámú kelet-európai bevándorolt ellenére az amerikai közvélemény, a sajtó és a rádió – talán a csehek és lengyeleket kivéve – alig érdeklődött az itt élő népek sorsa iránt. Még a kormány és a kongresszus köreiből is meglehetősen nagyfokú tájokozatlanság uralkodott Európa ezen részét illetően. S mindez lényegét tekintve a háború után sem változott, jóllehet akkor már világszerte sokkal több szó esett Kelet-Európáról, mint korábban.

Miután Kelet-Európának az USA szempontjából nem volt túl nagy jelentősége, a State Department és War Department csak 1943 őszén – 1944 tavaszán kezdett behatóbban foglalkozni a térség gazdasági, politikai-katonai problémáival és jövőjével, akkor, amikor a Vörös Hadsereg előrenyomulása és a kisebb tengelyállamok (Magyarország, Románia, Bulgária és Finnország) béketapogatózásai miatt arra rákényszerültek. Addig Kelet-Európát egyszerűen háború utáni kérdésnek tekintették. Rooseveltt – Lengyelországot leszámítva, amelynek sorsa belpolitikai szempontból, tekintettel a majd 6 millió USA-ban élő lengyelre, fontos volt – maga is meglehetősen keveset törődött e térség problémáival, s ezt a „hagyományt” később Truman is folytatta. Az amerikai felső vezetés 1944 őszéig nem határozta meg az USA kelet-európai célkitűzéseit: a megszállt országok függetlenségének és szuverenitásának helyreállítása, az agresszióról és a területi hódításról való lemondás, a kereskedelem szabadságának és a sokoldalú gazdasági kapcsolatok kiépítésének biztosítása stb. – ezek voltak törekvései. Amikor 1944 októberében a State Department írásba foglalta az USA kelet-európai célkitűzéseit, kiderült, hogy az amerikai gazdasági érdekek védelmén, a kereskedelem szabadságán, a tőkebefektetések és az információcsere biztosításán túl, nem tudott megjelölni semmi sajátos, külön amerikai célt a térségben, s lényegében az Atlanti Chartában foglalt alapelveket ismételte meg.

Az egyes országok irányában sem alakítottak ki határozott politikai vonalat. Ha a Jaltában elfogadott „Nyilatkozat a felszabadított Európáról” című dokumentumot vizsgáljuk, amely az USA kelet-európai politikájában bizonyos mértékig fordulópontot jelentett, akkor szintén azt láthatjuk, hogy az amerikai szempontból koncepcionálisan új elemeket nem tartalmazott, hanem a korábbi vezéreket konkretizálta, ill. azt rögzítette, hogy azokat hogyan, milyen eszközökkel lehet megvalósítani. A *szabad választások* megtartása, a széles körű, valamennyi legitim politikai erőt tömörítő *reprezentatív kormányok* létrehozása, s a *demokratikus intézmények* létesítése később az amerikai külpolitika fő követelésévé vált e térségben, módot adva arra, hogy idővel célként tüntethessék fel az eszközöket, s ezzel elfedjék a valódi célokat.¹

Egységes, következetes, ugyanakkor országokként differenciált politikai koncepció kidolgozására a háború után, a Truman-adminisztráció idején sem került sor. (Ez azonban nem jelentette azt, hogy az USA-nak ne lettek volna bizonyos gazdasági és politikai célkitűzései, s ne törekedett volna azok megvalósítására.) A koherens koncepció hiánya nemcsak azzal jár, hogy számos, már a háború alatt felmerült kérdést nem tisztáztak, s hogy saját szempontjukból következtelenül viselkedtek, hanem azzal is, hogy a meghirdetett célok, a szándéknyilvánítások és a propaganda, valamint a valóságos cselekedetek, az egyes diplomáciai lépések között gyakran nagy volt a távolság, a szavak és a tettek nemegyszer szembekerültek egymással. Igaz, ez nem pusztán az amerikai külpolitika sajátja volt.

¹ *Feis Herbert*: Churchill–Roosevelt–Stalin. Princeton, 1970. („Paperback” kiadás) 204–206.; *J. L. Gaddis*: The United States and the Origins of the Cold War. New York–London, 1972, 64 és 75.; *Sir John Wheeler–Bennett–Anthony Nichols*: The Semblance of Peace. London, 1972. 133.; *Davis, L. E.*: The Cold War Begins. Soviet–American Conflict over Eastern Europe. Princeton, 1974, 77–79. (A továbbiakban *Davis*: The Cold War Begins); *Lundestad G.*: The American Non-policy towards Eastern Europe. 1943–1947. Universitetsforlaget. Tromsø–Oslo–Bergen, 1978. (A továbbiakban *Lundestad*: The American Non–Policy) (A szövegben közölt számadatokat e kötetből vettem.)

A Kelet-Európa iránti érdektelenséggel magyarázható többek között, hogy az amerikai katonai és politikai vezetés a háború alatt mindvégig arra törekedett, hogy se katonailag, se politikailag ne keveredjen bele a térség problémáiba, mindenekelőtt a balkáni országok ügyeibe. Egyedül a lengyel kérdés volt az, amely kivételt képezett. Washingtonban már a háború első éveiben kialakult az az álláspont; Közép- és Délkelet-Európában, a vitás kérdések eldöntésénél nem vesz igénybe amerikai katonai erőt. A „második front” előkészítésekor az amerikai vezérkar elhatározta, hogy a légi hadműveleteket s a partizáncsoportok légi úton történő utánpótlását leszámítva, nem vesz részt Közép-Európa és a Balkán fölszabadításában, azaz szárazföldi csapatokat nem vet be. A War Department 1944. március 9-én utasítást adott ki, amelyben leszögezte: az USA alapvető katonapolitikai célja „nem használni amerikai csapatokat a balkáni hadműveletekben”. Május végén az amerikai kormányzat azt is eldöntötte, nemcsak hogy nem vesz részt balkáni hadműveletekben, de nem működik közre – legfeljebb jelképesen – a felszabadított közép- és délkelet-európai országok katonai megszállásában sem.² E fontos döntéssel függött össze – egyebek mellett –, hogy Rooseveltt mindvégig opponálta s végül megakadályozta Churchill balkáni partraszállási terveit. Ezzel magyarázható, hogy az amerikai haderő az angolok oldalán nem kapcsolódott be a görögországi hadműveletekbe, s ide vezethető vissza, hogy az amerikai vezérkar vonakodott részt venni Ausztria megszállásában, amelyhez végül is csak 1944 végén járult hozzá.³ Mindez azzal a következménnyel járt, hogy a második világháború befejeződésekor Ausztria mellett csak Csehszlovákiában tartózkodtak (rövid ideig) amerikai szárazföldi csapatok, 1945 ősztől kezdve – Ausztriát nem számítva – az Egyesült Államok *katonailag nem volt jelen a térségben*.

Az amerikai kormányzat azzal párhuzamosan, hogy érdektelenségét hangoztatta Kelet-Európát illetően, elismerte, hogy Angliának, de különösen a Szovjetunióknak nagyobb érdekei fűződnek a térséghez, mint az Egyesült Államoknak. Sőt azzal is tisztában voltak, az előbbieik érdekeltsege és célkitűzései sem egyformák, a Szovjetunió számára – biztonsága szempontjából – Kelet-Európa sokkal fontosabb, mint Anglia számára. Ismeretes, hogy Rooseveltt nemegyszer hangot adott azon nézetének, miszerint a Szovjetunióknak ugyanúgy, mint az USA-nak, joga van saját biztonsága megteremtéséhez, egy ellene irányuló újabb agresszió megakadályozásához, s belátta, hogy a Szovjetunió számára nem közömbös, mi történik nyugati határai mentén, Közép- és Délkelet-Európában. Churchill-lel együtt elfogadta a szovjet kormányknak azt az 1944 nyarától hangoztatott igényét is, hogy a térségben elhelyezkedő közép- és délkelet-európai országokban, elsősorban a volt csatlós államokban baráti, tehát nem ellenséges kormányok alakuljanak, amelyek kül- és belpolitikai téren demokratikus politikát folytatnak, jó kapcsolatokat tartanak fenn a Szovjetunióval, s készek szembefordulni egy esetleges újabb fasiszta

² Idézi R. Murphy távirata a külügyminiszternek, 1944. július 21. National Archives. Washington D. C. Records of the Department of State. Record Group 59. 740 0011. European War, 1939/7–1244; Foreign Relations of the United States (a továbbiakban: FRUS) The Conference at Quebec, 1944. 218. „Ausztria és a Balkán megszállás”. Memorandum Rooseveltt számára. (Valószínűleg 1944. szeptember eleje).

³ *Lundestad*: The American Non-Policy, 95.

agresszióval⁴ (Zárójelben megjegyzem, hogy már 1944 nyarán-őszén a Lublini Kormány diplomáciai elismerése körüli vitákban mutatkoztak a jelei annak, hogy a „baráti kormány” fogalmán mást értenek Moszkvában, mint Londonban és Washingtonban.⁵) Roosevelt tisztában volt azzal is, mert már volt rá tapasztalat, hogy a szövetséges hadseregek hadművelési területeinek elhatárolása egyszersmind a *politikai felelősség elhatárolását* is jelenti, s annak a nagyhatalomnak, amelynek csapatai felszabadítanak egy országot vagy földrészt, az adott országban vagy régióban szükségszerűen nagyobb befolyása lesz politikailag is, mint annak, amelynek haderői közvetlenül nem vesznek részt ott a fasizmus elleni fegyveres harcban. Bár nincs nyoma annak, hogy az USA és a Szovjetunió előre megállapodtak volna egymással abban, hogy Közép- és Délkelet-Európát a Vörös Hadsereg szabadítja fel, az amerikai vezérkar és a Fehér Ház 1943 végétől számolt ezzel a lehetőséggel. Amikor ez bekövetkezett, s a Vörös Hadsereg 1944 áprilisában átlépte Románia határait, s megkezdte Közép- és Délkelet-Európa felszabadítását, tudomásul vette azt. Rooseveltt és munkatársai jól látták, hogy a katonai és politikai események nem választhatóak szét, Közép- és Délkelet-Európában a Szovjetunió politikai szerepe, befolyása növekedni fog, s erre figyelemmel voltak.⁶

Az Egyesült Államok a háború alatt közép- és délkelet-európai kérdésekben átengedte a kezdeményezést Angliának és a Szovjetunióknak. Az 1943 októberi moszkvai külügyminiszteri tanácskozáson Hull amerikai külügyminiszter nem avatkozott az Eden és Molotov között Lengyelországról és Jugoszláviáról folyó vitába, sőt, kijelentette, hogy Anglia és a Szovjetunió hivatott a megoldás kidolgozására. Hull beleegyezett abba is, hogy a kisebb csatlós államok „kiugrási” kísérleteivel összefüggő közös politika kialakításában annak a szövetséges kormánynak legyen döntő szava, amelynek fegyveres erői az adott ország hadseregével *ténylegesen* harcban állanak. Edennel együtt elismerte, hogy Magyarország és Románia esetében a hadihelyzet alapján az antifasiszta koalíció irányvonalának

⁴Churchill üzenete Sztálin marsallnak. 1944. április 28. – Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941–1945. Budapest, Kossuth Kiadó, 1958. 407. Sztálin 1945. december 23-án, a Külügyminiszterek Tanácsa moszkvai értekezlete idején a „baráti kormányokkal” kapcsolatban a következőket mondta Byrnes amerikai külügyminiszternek: „... ez természetes kívánság volt a Szovjetunió részéről, mivel a háború alatt sokat szenvedett Finnországtól, Magyarországtól és Romániától. A magyar csapatok elérték a Don folyót, a román csapatok pedig a Volgát. Ez az oka annak, hogy a szovjet kormány miért érdekelt abban, hogy baráti és lojális kormányokat lásson ezekben az országokban.” FRUS. Diplomatic Papers. 1945. II. k. General: Political and Economic Matters. Gov. Printing Office. Washington 1967. 753–754. (A továbbiakban F. R., 1945, II. k.).

⁵FRUS. Diplomatic Papers. 1944. IV. k., Europe, Gov. Printing Office. Washington, 1966, 443. – W. A. Harriman távirata a külügyminiszternek. 1944. szeptember 20. (A továbbiakban Fr., 1944. IV. k.).

⁶Roosevelt 1945 januárjában – Stettinius naplófeljegyzései szerint – ezzel kapcsolatban a következőket mondta: „... bár a befolyási övezeteket alaposan átgondoltuk Teheránban, a kérdés mindig újra és újra felvetődik, mert a megszálló ország kezében van a hatalom ott, ahol csapataik vannak, s mindegyik fél tudja, hogy a másik fél nem kényszeríthet ki döntést. Hozzátette, hogy Kelet-Európában az oroszok kezében van a hatalom, s mivel nyilvánvalóan lehetetlen szakítani velük, ezért az egyetlen célszerű út, meglévő befolyásunkat a helyzet javítására használni.” Stettinius, Edward. R.: Roosevelt and the Russians. The Yalta Conference. London, 1950, 214.

meghatározásában a legfontosabb szerep a Szovjetuniót illeti meg. Teheránban az amerikai küldöttség Kelet-Európát illetően egyetlen javaslatot sem terjesztett elő.⁷

Az 1943 december végén Moszkvában aláírt szovjet-csehszlovák barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és háború utáni együttműködési egyezményt a State Department – szinte megjegyzés nélkül – tudomásul vette, sőt Washington még tovább is ment: elutasította Benešék ajánlatát, hogy az USA is kössön Csehszlovákiával hasonló jellegű megállapodást. A szlovák nemzeti felkelés idején, 1944 nyarán – Angliához hasonlóan – nem nyújtott fegyveres támogatást a náci túlerővel bátran szembeforduló partizánoknak s a partizánokhoz átállt szlovák reguláris csapatoknak. A jugoszláv problémák rendezését célzó diplomácia erőfeszítésekben nem vett részt, átengedte a kezdeményezést Angliának és a Szovjetuniónak, s csupán arra törekedett, hogy cselekvési szabadságát megőrizze. 1944 októberében Rooseveltt – bár ellenezte a befolyási övezetek kijelölését – hallgatólagosan tudomásul vette a Churchill és Sztálin által kötött egyezményt a Balkánra vonatkozóan. Sőt, mint azóta kiderült, hajlandó lett volna szabad kezét adni Angliának és a Szovjetuniónak a térségben, de Hopkins és mások tanácsára végül is elállt szándékától.⁸

A Romániával, Bulgáriával és Magyarországgal folytatott fegyverszüneti tárgyalások során az amerikaiak hozzájárultak ahhoz, hogy a Szovjetunió dolgozza ki a fegyverszüneti egyezmények tervezetét, és vezesse a tárgyalásokat. Románia esetében érdemben nem szóltak bele a tárgyalásokba, Bulgária és Magyarország esetében viszont csak a SZEB hatáskörét, ill. Magyarországnál még a jóvátétel összegének megállapítását vitatták, de végül is hozzájárultak ahhoz, hogy amíg a háború tart, a nyugati hatalmak „megfigyelő”-ként vegyenek részt a SZEB munkájában, fordítottjaként az olaszországi helyzetnek, ahol a SZEB angol-amerikai vezetéssel működött, s a Szovjetunió töltötte be a megfigyelő szerepét.⁹

A Szovjetunió érdekeinek és sajátos szerepének elismerése azonban nem jelentette azt, hogy Rooseveltt és az amerikai kormányzat már a háború alatt „leírta”, ill. „átadta” volna Kelet-Európát. Valójában arról volt szó, hogy azzal párhuzamosan, ahogyan elismerték a Szovjetuniónak az USA-énál nagyobb és direktebb érdekeit Kelet-Európában, el akarták kerülni, hogy az Egyesült Államok kiszoruljon a térségből. 1944 őszétől kezdve arra törekedtek, hogy a realitások, tehát annak figyelembe vételével, hogy a térségben a Szovjetuniónak van döntő szava, s nem kényszeríthetik rá akaratukat, megőrizzék, sőt ha lehet, növeljék befolyásukat a térségben. A State Department által a Jaltába utazó amerikai delegáció számára 1945 január elején készített összefoglaló félre nem érthetően fogalmazott: „Politikailag az amerikai kormány nem fogja ellenezni azt, hogy ezen a területen (Lengyelországban és a Balkánon – V. I.) döntő szovjet befolyás érvényesüljön, de azt sem kívánja, hogy az amerikai befolyás teljesen megszűnjön.”¹⁰ De utalhatnánk olyan tényekre is, mint pl. az, hogy Rooseveltt – igaz, Churchill nyomására –, végül is

⁷ *Barker, Elisabeth*: British Policy in South-East Europe in Second World War. The Macmillan Press. LTD. 1976. London 208–209.; *Davis*: The Cold War Begins, 161–162.

⁸ *Lundestad*: The American Non-Policy. 95–98.

⁹ *Sipos Péter–Vida István*: Az USA és Magyarország a második világháború végén. Valóság, 1980. febr. 83.

¹⁰ FRUS. The Conferences at Malta and Jalta. Washington, D. C. 1955. 233.

nem volt hajlandó megosztani az atomtitkot a Szovjetunióval,¹¹ vagy hogy az amerikai diplomácia 1944 őszétől azon munkálkodott, hogy kelet-európai kérdésekben mind a Szovjetuniótól, mind Angliától eltérő külön, önálló álláspontot dolgozzon ki. A lengyel népi kormány diplomáciai elismerésének megtagadása, a romániai és bulgáriai Szövetséges Ellenőrző Bizottság működésével kapcsolatos – sokszor nem alaptalan – panaszok szintén jelezték az amerikai magatartás kezdődő változását.¹²

A krími csúcstalálkozó és Roosevelt élete utolsó hónapjainak eseményei azonban még a régi vonal változatlanságáról tanuskodtak. Jaltában Roosevelt – a szovjet álláspontot elfogadva – hozzájárult ahhoz, hogy Lengyelország keleti határát a Curson-vonal mentén húzzák meg, annak ellenére, hogy a még érvényben lévő hivatalos amerikai álláspont szerint területi kérdésekben döntené a béketárgyalások feladata. *De facto* elismerte a varsói ideiglenes kormányt azzal, hogy beleegyezett: a kommunista befolyás alatt álló ideiglenes kormány átszervezésével – s az emigráns politikusok bevonásával – hozzák létre a nemzeti egység kormányát, s ne teljesen új kabinetet állítsanak fel. Jugoszláviát illetően az amerikai elnök támogatta az angol-szovjet közreműködéssel kidolgozott Tito-Šubasić egyezmény életbeléptetését.¹³ 1945 márciusában azonban az USA tiltakozott a demokratikus Groza-kormány kinevezése ellen. S annak ellenére, hogy az angolok mérsékletre intették, különböző megtorló intézkedéseket jelentett be. Attól azonban természetesen tartózkodott, hiszen még folyt a háború, hogy Románia miatt kenyértörésre vigye a dolgot a Szovjetunióval.¹⁴

Ismeretes, hogy Roosevelt halála, majd a német fasizmus leverése és az európai háború befejeződése után – az atomtitok birtokában – az amerikai külpolitika egy csapásra megváltozott a Szovjetunió irányába, kiéleződött a két nagyhatalom viszonya, s megkezdődött az átmenet a háború alatt kialakult együttműködésből a konfrontációra, a kölcsönös szembenállásra, amely 1947 tavaszán-nyarán a nyílt szakításhoz, s a hidegháború kirobbanásához vezetett. Nem térek ki arra, hogy az amerikai külpolitikában bekövetkező szovjetellenes fordulat hogyan függött össze a nemzetközi erőviszonyok megváltozásával, az amerikai monopolkapitalizmus világméretű hegemonztikus törekvéseivel, hogy a fordulatban milyen szerepe volt Truman személyiségének, konzervatív, antikommunista beállítottságának, s az amerikai belpolitikában végbement politikai és hangulati átalakulásnak. Az USA kelet-európai politikájánál maradvá értelemszerűen felmerül a kérdés: hogyan, mennyiben változott ez a politika a Roosevelt-adminisztráció időszakához képest?

Megítélésem szerint az együttműködésről a konfrontációra való átmeneti periódusban – tehát 1945 nyarától 1947 tavaszáig, nyaráig – az USA kelet-európai politikáját továbbra is két, tartósan ható tényező határozta meg. Egyrészt az, hogy katonailag, hatalmilag nem volt jelen a térségben, míg a háború után a hadműveletek, ill. a nemzetközi megállapodások eredményeként Németországban, Ausztriában (a szovjet megszállási

¹¹ FRUS. The Conference of Quebec. 1944. Gov. Printing Office Washington, D. C., 1972. 492–493.

¹² Sztálin üzenetváltása. II. k. 193–195. 199–204. A romániai SZEB-re lásd: FRUS 1944. IV. k. 233–240., valamint *Kennan G.: Memoirs 1925–1950.* Boston, 1967. 235.

¹³ Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény. Kossuth Kiadó, Budapest, 1969. 166–168.

¹⁴ *Lundestad; The American Non-Policy*, 231–235.

övezetekben), Lengyelországban, ill. Bulgária, Románia és Magyarország területén jelentős számú szovjet katonai alakulat maradt.¹⁵ Másrészt az, hogy a világhatalmi tervek, a globális elkötelezettség ellenére az Egyesült Államok érdekei szempontjából Kelet-Európa jelentősége továbbra sem növekedett, hanem fokozatosan csökkent, sőt 1948–49-re – a népi demokratikus forradalmak győzelmével párhuzamosan – szinte a nullára redukálódott. Az amerikai kormányzat – noha a Fehéz Ház és a State Department magatartása között nem lényegtelen különbség volt – 1945–46-ban a gyakorlatban továbbra is elismerte a Szovjetunió speciális érdekeit Kelet-Európában, de ahogyan a kapcsolatok romlottak, egyre kevésbé tartotta tiszteletben azokat. Byrnes 1945 novemberében kijelentette: „Nemcsak, hogy nem ellenezzük, mi több: rokonszenvezünk a Szovjetunió törekvéseivel, hogy szorosabb és barátságos szövetségre lépjen közép- és kelet-európai szomszédjaival. Tudatában vagyunk speciális biztonsági érdekeinek ezekben az országokban, és elismertük ezeket az érdekeket azokban az egyezményekben, amelyeket a megszállásról és a volt ellenséges országok ellenőrzéséről kötöttünk.”¹⁶ A Szovjetunió érdekei elismerésének indítékai azonban már mások voltak, mint korábban. Míg a háború idején Roosevelt és környezete a kelet-európai kérdéseket alárendelte a szövetséges nagyhatalmak anti-fasiszta együttműködésének, a szovjet-amerikai viszony alakulásának, s nem tett semmi olyat, ami ezt az együttműködést zavarta volna, addig a Truman-adminisztráció Kelet-Európát kizárólag a globális amerikai érdekek szempontjából nézte, s a Szovjetunió meghatározó szerepét a térségben csak azért fogadta el, hogy „minimalizálják a szovjet befolyást olyan területeken, amelyek az USA szempontjából fontosak”.¹⁷ Truman és az amerikai kormánykörök a kelet-európai kérdéseket továbbra is a szovjet-amerikai viszony részeként kezelték, de nem rendelték azt olyan mértékben alá annak, mint Roosevelt idejében, sőt inkább az történt, hogy a kelet-európai fejlemények s a vitás kérdések miatti nézeteltérések rontották, feszültebbé tették a két nagyhatalom kapcsolatát.

Ami azonban a háború után döntően megváltozott az USA kelet-európai politikájában, az az volt, hogy a realitások, mindenekelőtt annak figyelembe vételével, hogy az Egyesült Államok a térségben katonailag-hatalmilag nincs jelen, a korábbiaknál határozottabban, keményebben, a diplomáciai, politikai és gazdasági eszközök, valamint a nyilvánosság fokozottabb igénybevételével lépett fel az amerikai érdekek, a polgári demokrácia és tőkés termelési viszonyok védelmében, igyekezett feltartóztatni a kibontakozó népi demokratikus forradalmak radikalizálódását és a Szovjetunió befolyásának növekedését. Sőt, ahogy az idő haladt előre, az utóbbi vált fő céllá; az amerikai diplomácia 1946–1947-ben hovatovább minden kelet-európai eseményt abból a szempontból ítélte meg, hogy az elősegíti-e a Szovjetunió befolyásának, tekintélyének növekedését, vagy sem. Noha 1945 szeptemberében Londonban éppen amerikai javaslatra született meg a

¹⁵ Jugoszláviából és Csehszlovákiából már 1945-ben kivonták a szovjet csapatokat; Bulgáriát 1947-ben a békeszerződés életbelépeése után hagyták el a szovjet katonai alakulatok.

¹⁶ Department of State Bulletin, 1945. nov. 4., 710. – Byrnes egyébként már 1945. szeptember 19-én, a londoni külügyminiszeri értekezleten tett igen egyértelmű kijelentéseket. Azt mondta Molotovnak a volt csatlós államokkal kapcsolatban, hogy: „Az Egyesült Államok nem kívánja, hogy ezekben az országokban a Szovjetunióval szemben ellenséges kormányok alakuljanak.” Molotov azonban megjegyezte: „nem hiszi, hogy ez így lenne.” FRUS 1945. II. k. 224.

¹⁷ Lundestad: The American Non-Policy. 105.

Külgymiszterek Tanácsának döntése, miszerint az utánpótlási vonalak biztosítására Romániában továbbra is maradjanak szovjet katonai egységek¹⁸, 1946–47-ben az amerikai kormánykörök mindenekelőtt azt szerették volna elérni, hogy a szovjet csapatokat vonják ki Kelet-Európából. Amíg a háború alatt a vezérelv az volt, „távolmaradni a Balkántól”, addig 1945 után a kelet-európai doktrina már így szólt: „Kemény ellenállásra van szükség a Szovjetunióval szemben Kelet-Európában.”

Mint említettük, az Egyesült Államoknak 1945 után sem volt kidolgozott, koherens, országonként differenciált kelet-európai politikája, de a vezető politikusok megnyilatkozásaiból, a különböző korabeli dokumentumokból, s az egyes diplomácia akciókból kikövetkeztethető, hogy az USA Kelet-Európában nyugatbarát, liberális, polgári demokratikus államokat szeretett volna létrehozni, s nem kívánt visszatérni a háború előtti reakciós, konzervatív, fasiszta vagy félfasiszta rendszerekhez. Támogatott bizonyos – zömmel mérsékelt – társadalmi-politikai reformokat. A Kelet-Európában végrehajtott földreformokat alig bírálta, legfeljebb akkor emelt szót, amikor azok amerikai tulajdonban lévő földterületeket is érintettek, az üzemek, gyárok, bankok, biztosító társaságok államosítása ellen azonban már következetesen fellépett. Amelyik országban radikális államosításokat hajtottak végre, azzal az országgal gyorsan romlottak az USA kapcsolatai. (Ez történt pl. Csehszlovákia és Jugoszlávia esetében.) Politikailag csaknem mindenütt a polgári-kispolgári erőkre támaszkodott; jó kapcsolatot tartott fent az ellenzéki pártokkal és vezetőikkel, különösen nagy reményeket fűzött a parasztpártokhoz. Hajlandó volt érintkezésbe lépni egyes szociáldemokrata csoportokkal is. Ugyanakkor nem támogatta azokat, akik a háború alatt kollaboráltak a nácikkal, vagy szélsőségesen reakciónak számítottak. (Magyarországon pl. a népi demokrácia elleni fellépéseihez Mindszenty soha nem kapott biztatást amerikai részről.) A Truman-kormányzat számára az az ország volt elfogadható, amelyben a nyugatbarát polgári erőknek viszonylag sikerült megőrizniük politikai és gazdasági hadállásaikat. A listán azonban csak két ország neve szerepelt: Csehszlovákiáé és Magyarországé. Ahogy 1945 őszétől romlott a csehszlovák-amerikai viszony, úgy nőtt Magyarország ázsíója az amerikai diplomácia szemében. És fordítva; az Egyesült Államoknak azokkal az államokkal volt a legrosszabb a viszonya, amelyekben baloldali, kommunista, vagy kommunista többségű kormányok irányították az ország életét, s ahol a népi demokratikus átalakulás már jelentősen előrehaladt. A „nyugat” listájának élén Albánia állt, azt követte Jugoszlávia, Bulgária, Románia, majd Lengyelország.¹⁹

Az Egyesült Államok kelet-európai céljait – a kapitalizmus megmentését és a Szovjetunió befolyásának feltartóztatását a második világháború befejező szakaszában, valamint a háború után – tegyük hozzá, még a hidegháború legviharosabb időszakában is, diplomáciai, politikai és gazdasági eszközökkel kívánta elérni és soha, egy pillanatra sem merült fel, hogy katonai eszközöket is igénybe vegyen. Rooseveltnél magánbeszélgetésekben többször kijelentette, Kelet-Európa miatt nem élezi a helyzetet a Szovjetunióval, nem akarja, hogy háború vagy akár csak háborús veszély alakulhasson ki. Truman és környe-

¹⁸ Public Record Office. London. Cabinet Papers. CAB 133/82., 88. A Külgymiszterek Tanácsa moszkvai ülészakának jegyzőkönyvei.

¹⁹ *Lundestad*: The American Non-Policy 305–309, 309–313, 324–329.; *Davies*: The Cold War Begins 386–388.

zete – minden konzervativizmusa és kommunistaellenessége ellenére – szintén óvakodott attól, hogy háborús feszültséget szítson a térségben vagy a térség miatt. Az is jellemző, hogy az atombombával nyíltan soha nem fenyegetőztek, s nem próbáltak vele közvetlenül kicsikarni előnyöket Kelet-Európában.²⁰ A háborús fenyegetéstől való tartózkodás, úgy hiszem, nem kíván bővebb magyarázatot. A háború után alaposan megváltoztak a katonai erőviszonyok, s az amerikai vezérkar jól tudta, hogy katonailag nem számolhat le a Szovjetunióval, arról nem is szólva, hogy a fasizmus leverése után újabb háborút az amerikai vezetés nemcsak a világ közvéleménye, de belpolitikai okok miatt sem indíthatott. Az amerikai tömegek a katonák hazahozatalát követelték, s nem újabb bevetésüket.

Az amerikai kormánykörök a kelet-európai országokra gyakorlandó nyomás érdekében politikai és diplomáciai eszközöket alkalmaztak. Az amerikai megbízottak – a jaltai megállapodásokra hivatkozva – csaknem minden országban a szabad választások megtartását, s reprezentatív, valamennyi politikai erőt átfogó kormány megalakítását sürgették. Jugoszlávia és Magyarország esetében a diplomáciai elismerés feltételül a szabad választások megrendezését szabták, Bulgária, Lengyelország és Románia esetében viszont már tovább mentek, s a baloldali, népi kormányok átalakításához kötötték az államközi kapcsolatok rendezését. Jugoszlávia és Lengyelország számára a pénzügyi és a gazdasági segítség megadását szintén a szabad választások megtartásától tették függővé.²¹ Emellett csaknem mindenütt beavatkoztak a választási előkészületekbe, hol a SZEB-en keresztül, hol közvetlenül; megkísérelték befolyásolni a választási kampányt, taktikai tanácsokkal látták el az ellenzéki pártokat és vezetőket, igyekeztek politikai nyomást gyakorolni a baloldali erőkre. Bulgáriában 1945 augusztusában, az amerikai misszió követelésére, a Hazafias Front kormánya kénytelen volt őszre halasztani a parlamenti választások megtartását.²² Az is igaz viszont, hogy a kelet-európai választások nemzetközi ellenőrzését sehol nem követelték; pénzügyi támogatást az ellenzéki erőknek nem nyújtottak, s ahol a törvényes keretek között demokratikusan megtartott választásokat a kommunisták nyerték meg, mint pl. 1945 májusában Csehszlovákiában, ott elfogadták, hogy a választások a tömegek véleményét fejezik ki.

Ugyanakkor számos példát lehetne felhozni arra is, hogy az amerikai diplomácia a választásoktól függetlenül – nemegyszer felelőtlenül – közvetlenül beavatkozott egyes kelet-európai országok belső ügyeibe. Ez történt pl. 1945 augusztusában Romániában az ún. „királyi sztrájk” esetében, amikor amerikai tanácsra a román király megtagadta a Groza-kormány rendeleteinek szentesítését, s ezzel súlyos belső politikai válságot robbantott ki.²³

A kelet-európai események befolyásolására Washington a politikai és diplomáciai eszközöknél sokkal gyakrabban használta a gazdaságiakat. Ennek fő formái a land-lease szállítások felmondása, a hitelek és segélyek megtagadása, a humanitárius segítség (UNRRA) letiltása és a Szovjetunióval kötött árucserre egyezmények elleni tiltakozás voltak. A „gazdasági fegyver” természetesen főként a Szovjetunió ellen irányult, de sújtotta a többi kelet-európai országot is. Nagyon jellemző, hogy amíg 1945. július 1. és

²⁰ *Lundestad*: The American Non-Policy, 359–369.

²¹ *Davis*: The Cold War Begins, 375.

²² *Orlik, I. I.*: Imperialiszticeszkije derzsavü i Vosztochnaja Europa. (1945–1965) Moszkva, „Nauka”, 1968, 56–63.

²³ *Lundestad*: American Non-Policy, 235–242.

1947. június 30-a között Nyugat-Európa az USA-tól 7,4 milliárd dollár hitelt kapott, addig Kelet-Európa – Finnországot és a Szovjetuniót is beleértve – ugyanebben az időszakban mindössze 546 milliót. Ennek az összegnek több mint a fele Csehszlovákiának jutott (333 millió \$), míg voltak országok, mint pl. Bulgária és Románia, amelyek egy centet sem kaptak.²⁴ Az UNRRA-segélyben is csak Magyarország részesült – minimálisan. Itt nemcsak arról volt szó, hogy a forrongó Kelet-Európa az amerikai monopoltőke számára nem volt megnyugtatóan biztonságos befektetési terület, hanem arról is, hogy az USA – már a Marshall-segély beindítása előtt – elsősorban Nyugat-Európát igyekezett talpra állítani, mert számára az volt fontosabb. A Szovjetunió által Bulgáriával, Magyarországgal és Romániával kötött kereskedelmi egyezményeket az amerikai kormánykörök élesen bírálták, a szabad kereskedelem, s a sokoldalú gazdasági kapcsolatok kialakulásának csorbulását, s az amerikai érdekek sérelmét látták bennük. Végül is azonban nem tudták, s nagyon valószínű, nem is akarták megakadályozni törvénybe iktatásukat és életbe léptetésüket.

Annak ellenére, hogy az USA kelet-európai politikája 1945 nyarától megváltozott, keményebb, határozottabban kommunista- és szovjetellenes lett, megfigyelhető, hogy az USA 1945 nyara és 1947 tavasza között sorozatos engedményeket tett a Szovjetunióknak, noha nem mindig önszántából és soha nem ellenszolgáltatás nélkül. Ezzel kapcsolatban csak két példára szeretnék hivatkozni.

Ismeretes, hogy az Egyesült Államok Potsdamban, majd a londoni külügyminiszteri értekezleten élesen támadta a román és a bolgár népi kormányokat, s a legszélesebb alapon történő átszervezésüket követelte, feltételül a diplomáciai kapcsolatok felvételének. Ezzel szemben a moszkvai külügyminiszteri értekezleten Byrnes Románia és Bulgária ügyében elfogadta a szovjet kompromisszumos javaslatot. Hozzájárult, hogy a román királynak azt a „baráti tanácsot” adják, hogy a Groza-kormányt két ellenzéki politikus bevonásával, akik azonban fontosabb pozíciót nem kaphatnak, egészítsék ki. Beleegyezett abba, hogy J. Maniu, C. Bratianu és C. Lupu – a legtekintélyesebb ellenzéki vezetők – a kormány átalakításánál nem jöhetnek szóba. Cserébe viszont ígéretet kapott, hogy Romániában megtartják a parlamenti választásokat, amelyekre addig nem került sor. Bulgária esetében, ahol szintén két ellenzéki politikussal kellett kibővíteni a kormányt, az amerikaiak nem emeltek kifogást az ellen, hogy a megállapodás végrehajtását a szovjet kormány egyedül intézze.

A moszkvai egyezmény már önmagában is jelentős engedmény volt az USA részéről. S nem véletlen, hogy Truman hibáztatta is érte külügyminiszterét. Ha figyelembe vesszük, hogy Bulgáriában a Petkov–Lulcserv-csoport ellenállása miatt nem is lehetett életbe léptetni, s a részleges kormányrekonstrukció Romániában sem változtatta meg a politikai erőviszonyokat, akkor még inkább nyilvánvaló, hogy az Egyesült Államok nem nyert, hanem veszített a moszkvai tárgyalások során. Nagyon valószínű, hogy mindez azért történt, mert az amerikai kormány egy számára sokkal fontosabb kérdésben – a Japán feletti ellenőrzés kérdésében – nem kívánt engedményt tenni, s bizonyos ellenszolgatást várt. A Szovjetunió a londoni külügyminiszteri értekezleten javasolta, hogy Japánban a három nagyhatalom és Kína részvételével állítsanak fel nemzetközi ellenőrző bizottságot, amely meghatározná és végrehajtaná a szövetségesek egyeztetett politikáját. Az ame-

²⁴ *Lundestad*: American Non-Policy, 393.

rikaiak gyakorlatilag nem voltak hajlandók tárgyalni e javaslatról. Moszkvában a szovjet kormány bejelentette, hogy a felállítandó szövetséges Ellenőrző Tanácsban (Allied Control Council) csupán a „megfigyelő” státusára tart igényt, ami szovjet részről – tekintettel arra, hogy a Szovjetunió is hadviselő fél volt – mérsékelt kívánság volt, s azt tanúsította, hogy Sztálin és a szovjet felső vezetés elismeri az amerikai érdekek elsőbbségét. Az amerikai kormány azonban még ezt sem fogadta el, mert el akarta kerülni, hogy a Szovjetuniónak bármiféle beleszólása lehessen a japán ügyekbe.²⁵

Hasonló példát szolgáltatnak a párizsi béketárgyalások. A békekonferencia mielőbbi összehívását eredetileg az angolok kezdeményezték rögtön a háború után, azzal a céllal, hogy Németország és egykori szövetségesei nemzetközi jogi helyzetének rendezése után a Szovjetunió vonja ki csapatait a térség országaiból. Párizsban az amerikai delegáció Bulgária, Magyarország, Románia és Finnország esetében minden lényeges kérdésben (így a területi kérdésekben, a jóvátétel összegében, a hadseregek létszámának megállapításánál) elfogadta a Szovjetunió álláspontját, s csupán olyan általános elvek érvényesítésére törekedett, mint a polgári szabadságjogok biztosítása, a kereskedelem szabadsága, a vízi utak szabad használata stb. Tette mindezt nemcsak azért, hogy mielőbb elkészüljenek a szerződéstervezetek, s meg lehessen kötni a békét, hanem azért is, hogy ne kelljen engedményt tennie a Nyugat számára fontosabb olasz békeszerződés esetében. Az amerikai diplomácia tehát elfogadta, hogy a Szovjetuniót több jog illeti meg Kelet-Európában, mint az USA-t, de azért, hogy így Olaszország felett megőrizhesse befolyását.²⁶

1947 tavaszán-nyarán a Truman-doktrina meghirdetésével s a Marshall-terv elfogadásával éles fordulat következett be a szovjet-amerikai kapcsolatban s az USA kelet-európai politikájában is. Ennek vizsgálatát azonban most nem tartom feladatomnak.

Összegezésül tehát az mondható, hogy az USA a második világháború alatt sem katonailag, sem politikailag nem vállalt jelentős szerepet Kelet-Európában; elfogadta, hogy a Szovjetunióknak nagyobbak, közvetlenebbek az érdekei, mint neki, s a Szovjetunió a meghatározó tényező a térségben; mérsékelt politikai és gazdasági célokat követett, s a kelet-európai kérdéseket a Szovjetunióval való háború alatti és a háború utáni együttműködés szempontjából mérlegelte, így hozta meg döntéseit. A német és a japán fasizmus leverése után – az atombomba birtokában – a szovjet-amerikai viszony, s annak függvényében az USA kelet-európai politikája megváltozott, Közép- és Délkelet-Európát már nem a Szovjetunióval való együttműködés, hanem a globális amerikai érdekek szempontjából ítélte meg, s bár tett engedményeket, egyre kevésbé volt tekintettel a Szovjetunió sajátos érdekeire. Az USA arra törekedett, hogy lassítsa, ha lehet, feltartóztassa a térség országaiiban kibontakozó forradalmi átalakulást, megvédje a polgári intézményeket, a tőkés tulajdont, és semlegesítse a Szovjetunió politikai befolyását. 1947 tavaszán-nyarán – a hidegháború kirobbanásával – az Egyesült Államok kelet-európai politikájában is új szakasz kezdődött, amelyet a népi demokratikus országokkal való teljes szembenállás, az ellenségeskedés, a kapcsolatok meglazulása, sőt fokozatos leépülése jellemzett. Az USA ettől fogva Nyugat-Európára koncentrált, hogy megteremtse a szocialistává váló Kelet-Európa hatalmi ellensúlyát.

²⁵ FRUS. Volume VI. Eastern Europe; The Soviet Union. Gov. Printing Office, Washington, 1969., 46–72, 555–573.

²⁶ *Lundestad*: American Non-Policy 329–342.

*И. Вуда***К вопросу внешних условий народно-демократической революции в Венгрии**

(Резюме)

С 1943 г. по 1947 г. Соединённые Штаты Америки не имели заранее относительно Восточной Европы разработанной, последовательной политики потому, что с точки зрения их интересов эта бедная в сырьях, географически далёкая территория считалась ими второстепенной. Их политика характеризовалась специфической двойственностью: с одной стороны они признали, что интересы Советского Союза во Восточной Европе более первичные чем их, и с точки зрения их безопасности важнее, и поэтому они были и готовы идти на уступки, с другой стороны они пытались ставить на своём в духе глобальной стратегии, зааганжированности в широкой масштабе, и они хотели миновать полного прекращения американского влияния на этой территории. Эту двойственность можно показать как в политике относительно Восточной Европы правительства Рузвельта так и правительства Трумена. Но пока во время президентства Рузвельта проблемы Восточной Европы в интересах победы над общим врагом, над фашизмом были подчинены советско-американскому сотрудничеству, во время президентства Трумена дискуссии и разногласия из-за событий, происшедших в Восточной Европе ухудшали, обострили связи двух великих держав.

После второй мировой войны Соединённые Штаты поддерживали создание буржуазно-демократических режимов, приятельских к Западу, не согласились с возвратением ни в одной стране к предвоенным реакционерным, консервативным, фашистским или полуфашистским государствам. Они согласились с некоторыми — в большей части умеренными — социально-политическими реформами. Они едва подвергали критике осуществленные в Восточной Европе земельные реформы, они только в крайнем случае подняли свой голос, если эти аграрные реформы задели и земельных площадей, которые принадлежали Соединённым Штатам. Но они уже последовательно выступили против национализации заводов, фабрик, банков, страховых компаний. Со страной, где были проведены радикальные национализации, связи Соединённых Штатов быстро ухудшались. Они опирались политически почти везде на буржуазно-мелькобуржуазные силы; они поддерживали хорошие связи с партиями оппозиции и с их руководителями, особенную надежду возложили на крестьянские партии. Они были готовы вступить в контакт и с некоторыми социалдемократическими группами. В то время они не поддерживали те, которые во время войны сотрудничали с нацистами или считались реакционерами-экстремистами. Для правительства Трумена приемлемой считалась страна в Восточной Европе, в которой буржуазным силам, ориентирующимся на Запад поличилося более-менее сохранить свои политические и экономические позиции. На списке стали только имена двух стран: Чехословакии и Венгрии. Их связь была наихудшая с теми государствами, в которых жизнь страны руководилась левыми, коммунистическими или в большинстве коммунистическими правительствами и где народно-демократическое преобразование продвигалось значительно. Во главе этого «списка плохих» стояла Албания, ей следили Югославия, Болгария, Румыния и потом Польша.

*I. Vida***To the External Conditions
of People's Democratic Revolution in Hungary**

(Resume)

From 1943 to 1947 the USA did not have a preliminarily outlined steadfast policy concerning Eastern Europe, because this geographically distant area, poor in raw materials counted of minor importance in her interests. Her policy was characterised by a special duality on the one hand she recognized that the Soviet Union had more primary interests than USA in Eastern Europe what was at the same time more important for the former which was ready to make concession; on the other hand the USA tried to enforce her will in the spirit of the global strategy and the universal alignment and also wanted to avoid the total ceasing of the American influence on the continent. Facts show this duality in the policy of both the Roosevelt and the Truman administration towards Eastern Europe. But while in the days of Roosevelt's presidency the Eastern European issues were subject to the Soviet-American cooperation aiming to defeat the common enemy, the fascism, at the time of the Truman administration the debates and the differences of opinions concerning Eastern Europe undermined and strained the relations between the two great powers.

After the Second World War the United States supported the establishment of bourgeois democratic regimes in Eastern Europe, and disapproved the return to the prewar reactionary, conservative, fascist or semi-fascist states. The USA agreed in certain – mostly moderate socio-political reforms. She hardly criticized the landreforms executed in Eastern Europe, and raised her voice against them only when those concerned land of American property. But she took consequent measures against the nationalisation of plants, factories and insurance companies. The relations of the USA grew rapidly worse with the countries effectuating radical nationalisation. Politically she relied on the bourgeois, petty bourgeois forces almost everywhere, and she kept up good relations with the parties of the opposition and their leaders and she entertained special hopes of the peasants' parties. She was ready to get in touch with certain social-democratic groups. At the same time she did not support those collaborated with the nazis in the war or who was regarded extremely reactionary. Those countries were only acceptable for the Truman administration in Eastern Europe where the pro-western political bourgeois forces were relatively succesful in maintaining their political and economic positions. Only two countries ranked amongst them: Czechoslovakia and Hungary. The USA had the worst relations with those countries in which the life of the country was directed by left, communist or of communist majority governments and where the people's democratic transformation made considerable progress. Albania leaded the list of "evils" followed by Jugoslavia, Bulgaria, Rumania and Poland.